

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BİR YEREL BANKA TEŞEBBÜSÜ: DİYARBAKIR BANKASI (1930- 1939)

AN ATTEMPT FOR A LOCAL BANK IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC:
BANK OF DİYARBAKIR (1930- 1939)

M. Halis ÖZER¹

Öz

1925 yılından sonra iç ve dış kaynaklar özellikle ihracat mevsiminde artan para talebini karşılamakta çok yetersiz kalmıştı. 1927 yılından sonra para arzında meydana gelen daralma, iç piyasanın para ve kredi talebinin karşılanamamasına yol açtı. Para arzındaki düşüş faizleri arttırdı. Bu durum mevcut ulusal ve yerel bankaların karlılık oranlarını yükseltti. Piyasanın yoğun para ve kredi talebinin karşılamak ve yüksek karlar elde etme amacıyla yerel banka adı verilen küçük sermayeli mahalli tüccar bankaları açıldı. Diyarbakır Bankası ülkede yaşanan benzer sebeplerle 9 Kasım 1930 yılında Hasan Raşit Bey ve Rüfekası tarafından kuruldu. Bankacılık faaliyetlerine 1931 yılında başladı. Yüzde onu ödenmiş olmak üzere kuruluş sermayesi 75.000 TL.'dir. Diyarbakır Bankası, gerçekleştirdiği yatırım bankacılığı faaliyetleriyle yeni ticari organizasyonların teşekkülünde önemli işlevler görmüş, Diyarbakır'ın ekonomik kalkınmasına kısmen katkıda bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı, Diyarbakır Bankası'nın kuruluş nedenlerini, kurucularını, yıllık bilançolarını, kar ve zarar hesaplarını, bankacılık faaliyetlerini ve bu faaliyetler ile yerel ekonomiye yaptığı muhtemel katkıları ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma, arşiv araştırmaları sonucu elde edilen banka ile ilgili belgelere dayanmakta olup bu konuda yapılan ilk çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Diyarbakır Bankası, Diyarbakır ekonomisi, Yerel Bankacılık

Abstract

Internal and external sources, particularly after the year 1925 export season was not enough to meet the increasing demand for money. Contraction occurring after the year 1927 the money supply in the domestic market, the demand for Money and credit did not met the demand. Decline in the money supply has increased interest rates. This situation has raised rates in the existing national and local banks' profitability. In order to meet the market demand for heavy money and credit in order to obtain higher profits and capital of small local merchant banks, called the local bank was opened. Bank of Diyarbakir, in the country for similar reasons was founded by Mr. Hasan Raşid and his friends in 9 november 1930. Banking activities began in 1931. TL. 75.000 to be paid ten percent of initial capital. Bank of Diyarbakır, had important functions performed by invesment banking activities formed new commercial organizations, partly contributed to the economic development of Diyarbakır. The purpose of this study is to explain the reasons for the foundation of the Bank of Diyarbakır, its founders, the annual balance sheets, profit and loss accounts, banking activities and the possible contribution of these activities is to reveal the local economy. This study is based on archival resarch and documentation with the bank resulting from the first study on this subject.

Key Words: Diyarbakır, Bank of Diyarbakır, Diyarbakır's Economy, Local Banking

¹ Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi Diyarbakır Meslek Yüksekokulu, hozer@dicle.edu.tr

GİRİŞ

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda bankacılık sektöründe yabancı sermayeli bankaların hâkimiyeti bulunmaktaydı. 1924 İzmir İktisat Kongresi'nde bankacılık sektöründe milli bankaların kurulması yönünde kararlar alındı.² Sanayi ve ticari hayatın gelişmesi için milli bankacılık sisteminin güçlendirilmesine yönelik yapılan girişimler bankacılık sektöründe yeni bankaların açılmasına yol açtı. Cumhuriyet döneminde devlet desteği ve özel sermaye ile kurulan ilk büyük banka Türkiye İş Bankası oldu. Türkiye İş Bankası 26 Ağustos 1924 yılında kuruldu.³ Daha sonra 19 Mart 1924 tarihinde 444 sayılı bütçe kanunuyla Ziraat Bankası'na tarımsal kredi verme yanında her türlü bankacılık yapma yetkisi tanınarak faaliyet alanı genişletildi.⁴ Sanayi sektörünün desteklenmesi ve iştiraklerin kurulması hedefi ile kurulan diğer bir devlet bankası Sanayi ve Maadin Bankası oldu. Sanayi Maadin Bankası 19 Nisan 1925 tarihinde 633 sayılı kanunla kuruldu.⁵ Emlak ve Eytam Bankası bu dönem kurulan diğer bir devlet bankasıdır.⁶ Ziraat Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, uzun vadeli kredi veren kuruluşlar olarak faaliyet göstermektedirler. Yerli ve özel bankaların hemen hepsi kısa vadeli krediler veren ticaret bankaları niteliğindedirler. Bu bankalar arasında İş Bankası uzun vadeli yaygın yatırım ve iştiraklere girişmesi açısından öncelikli gelmektedir.⁷ 1920'lerde devlet bankalarının 1930'lu yıllara göre ekonomi içindeki payları ve düzenleyici rolleri daha az olmakla birlikte bunlardan özellikle Ziraat Bankası'nın özel bankacılığın gelişimine büyük ölçüde katkısı bulunmaktadır.⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında bankacılık sistemi, ticari aracılık fonksiyonlarına dayalı ithalat ve ihracat sistemine bağlıdır. Büyük şehirlerde kurulan özel bankaların ve yabancı bankaların başlıca kar kaynakları yüksek ithalat seviyesi olurken, mahalli bankalar daha çok tarımsal ihraç ürünlerini finanse etmek amacıyla kurulmuştur.⁹ Ticaretin artışı milli

² A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir – Haberler- Belgeler- Yorumlar**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1971, s.211.

Kongrede İktisat Vekili Mahmut Esat Bey bankacılık mevzusunda şöyle demektedir: “ Çok ehemmiyet affettiğim bir mesele kredi meselesidir. Eğer bankalar tesis etmezsek ecnebi sermayesine eziliriz. Bankalar, Türkiye'nin iktisadi hudutlarının siperleri olacaktır. Kanaatimiz, Türk iktisadiyatı bankalarla başlamalıdır. Türkiye'de şahsi teşebbüslerle bankalar vücuda getirilemez. Buna Hükümette yardım etmelidir.” demektedir.

³ **Düştur**, 3. Tertip, C.VII, 1928, s.1145- 1147.

⁴ **1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu, Kanun no:444**, TBMM Kavanin Mecmuası, Ankara: TBMM Matbaası, Devre II, İçtima 2, C.3, 1942, s.275.

⁵ **Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu**, TBMM Kavanin Mecmuası, Ankara: TBMM Matbaası, Devre II, İçtima 2, C.3, 1942, s.224, Kanun No: 633.

⁶ **Emlak ve Eytam Bankası Kanunu**, TBMM Kavanin Mecmuası, Ankara: TBMM Matbaası, Devre II, İçtima 3, C.4, 1941, s.707, Kanun No: 844.

⁷ Oya Silier, “1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar1973**, Ayır Basım, Mars Matbaası, Ankara, 1975, s.507.

⁸ Silier, “1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, ... , s.524.

⁹ Silier, “1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, ... , s.523.

bankacılığın artmasına sebep olmuştur. Fakat bankacılık sistemi, ülkenin dışarıyla ilişkisi kesildiği veya azaldığı dönemlerde iç piyasanın para ve kredi talebini karşılamaktan uzaktır. Kriz dönemlerinde dış konjektüre bağlı olarak iç piyasanın para talebi artmakta, faiz hadleri yükselmektedir. Bu durum Anadolu piyasasındaki küçük sermayelerin, yerel kredi ihtiyacını karşılayacak şekilde bankacılığa akmasına sebep olmuş ve buda birçok yerel bankanın kurulmasına yol açmıştır.¹⁰ Diyarbakır Bankası benzer sebeplerle 1930 yılında kurulan yerel bankalardan biridir.

Bu çalışma, 1930 yılında kurulan Diyarbakır Bankası'nın kuruluş amaçlarını, kurucuların statülerini, bankanın mali bilançolarını, bankacılık faaliyetlerini ve bankanın bu bankacılık faaliyetleriyle Diyarbakır ekonomisine yapmış olduğu muhtemel katkıları araştırmaktadır. Bu çalışma banka ile ilgili arşiv belgelerine dayanmakta olup bu konuda yapılan ilk çalışmadır.

1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yerel Bankacılık

Nitekim 1920'lerin ikinci yarısından itibaren dış ülkelerde yaşanmaya başlayan ekonomik kriz ihracat ve ithalat faaliyetlerine dayalı olan bankacılık sistemini etkilemiştir. Buhran yıllarında, dış ticaretin finansmanında önemli yer tutan yabancı ticari kredilerin azalmasına karşı yüksek ithal talebinin devam etmesi zaten yüksek olan banka kredilerinin fiyatlarını ve kar oranlarını artırmıştır.¹¹ 1926 yılında emtia fiyatlarının normal bir karla satılabilecek fiyatların çok altına düşmesi üretici ve tacirlerin büyük zararlarına yol açmıştır. Bu durum iç bölgelere mal satan ithalatçı firmaları da etkilemiş, zararlardan kaynaklanan ödenmeyen krediler, bankaların kredi vermede daha ihtiyatlı davranmasına yol açmıştır.¹² Dolayısıyla kredi piyasasında bir daralma olmuş, bu daralma aynı zamanda iç piyasanın para ve kredi talebinin karşılanamamasına yol açmıştır. 1927 yılına büyük bir para darlığı ile girilmiş, iç ve dış kaynaklar özellikle ihracat mevsiminde artan para talebini karşılamakta çok yetersiz kalmışlardır. Bunun üzerine piyasalardaki darlığı aşma ve kredi ihtiyacını karşılamak üzere 1927 sonrasında itibaren küçük sermayeli birçok yerel banka kurulmuştur. Diğer taraftan tarımsal üretim hacminin hava şartları nedeniyle iyice daralması, finansman için küçük sermayeli mahalli Anadolu bankalarını daha fonksiyonel hale getirmiştir.¹³ Dolayısıyla

¹⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, 2.Baskı, Ankara: TCMB yayını, 1997, s.183.

¹¹ Silier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", ... , s.524.

¹² Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923- 1929**, 1. Baskı, Ankara: Yurt Yayınevi, 1982, s.158.

¹³ Silier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", ... , s.524.

buhran ve kıtlık yıllarında oluşan genel para darlığı küçük sermayeli bankaların artmasına neden olmuştur.

1923- 1932 yılları arasında bankacılık alanındaki en karakteristik gelişme, çok sayıda yerel bankanın kurulmuş olmasıdır.¹⁴ 1923- 1925 yılları arasında kurulan yerel banka sayısı 4, 1926- 1929 yılları arasında kurulan yerel banka sayısı 20'dir. 1931 yılında mevcut milli bankalar ve sermayelerini gösteren tablo şöyledir;

Tablo 1:1931 Yılında Türkiye’de Mevcut Milli Bankalar

Ç — Bankalar — Les banques

Millî bankalar ve sermayeleri — Banque nationales

1931

Banka isimleri Noms des banque	Sermaye Capital Lira—Ltqs	Banka isimleri Noms des banque	Sermaye Capital Lira—Ltqs
Türkiye Ziraat Bankası	30,000,000	İstanbul Esnaf Bankası	100,000
Emlak ve Eytam Bankası	20,000,000	Karaman Çiftçi Bankası	100,000
Cumhuriyet Merkez Bankası	15,000,000	Şarki Karaağaç Bankası	100,000
Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası	6,699,782	Mersin Bankası	100,000
Türkiye İş Bankası	5,000,000	Karadeniz Bankası	100,000
Selânik Bankası	[1]1,800,000	Trabzon Bankası	100,000
İstanbul Emniyet Sandığı	1,566,800	Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	100,000
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1,200,000	Aydın Milli Bankası	100,000
Türkiye İmar Bankası	1,000,000	Nevşehir Bankası	100,000
Akhisar Tütünçüler Bankası	1,000,000	Kocaeli Halk Bankası	100,000
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1,000,000	Aksaray Halk İktisat Bankası	100,000
Akşehir Bankası	1,000,000	Ermenak Ahali Bankası	100,000
Türk Ticaret ve Sanayi Bankası	1,000,000	Karaman Milli Bankası	100,000
Konya Türk Ticaret Bankası	500,000	Bor Zürra Bankası	100,000
Eskişehir Bankası	500,000	Elâziz İktisat Bankası	100,000
Akseki Ticaret Bankası	500,000	Emvali Gayrimenkule İkrizat Bankası	60,000
Konya Ahali Bankası	500,000	Kırşehir Ticaret Bankası	50,000
Manisa Bağcılar Bankası	300,000	Kastamonu Bankası	50,000
Denizli İktisat Bankası	250,000	Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	40,000
Adapazarı Emniyet Bankası	200,000	İstanbul Küçük İkrizat Sandığı	30,000
Afyonkarahisar Terakkii Servet Bankası	200,000	Ürküp Zürra ve Tüccar Bankası	30,000
Konya İktisadi Milli Bankası	150,000	Bor Esnaf Bankası	25,000
		Yekûn — Total	91,151,582

[1] Otuz milyon frank mukabili — 30 millions francs francsais.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1931 İstatistik Yıllığı, İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Sayı 21, 1932, s.273.

Küçük sermayeli yerel bankaların sayısı 1926 yılından sonra artmıştır. 1926- 1929 döneminde Anadolu’da kurulan bankaların %60 kadarının 100.000 TL’den daha az sermayeli olmasına karşılık 1925’e kadar 100.000 TL.’den az sermayeli bir bankaya rastlanmamaktadır.¹⁵

¹⁴Özün Akgüç, **Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler**, Ankara: Türkiye Bankacılar Birliği Yayını No.71, 1975, s.19.

¹⁵Silier, “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, . . . , s.506.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan yerel bankaların birçoğu küçük sermayeli mahalli tüccar bankalarıdır. Bu yerel bankalar başta bölge tüccarlarının bankacılık hizmetlerini ve özellikle tarımsal ihraç ürünlerinin finansmanı başta olmak üzere kredi gereksinimlerini karşılıyorlardı. Kurulan bu bankaların bünyesinde büyük toprak sahipleriyle mahalli tacirler bir araya geliyor, üretim ve ticari faaliyetlerin kredi ihtiyaçlarını karşılama çabası içine giriyorlardı. Cumhuriyetten önce kurulan yerel bankalar, Rum tüccarların kredi piyasasındaki tekeliyle rekabet etmek ve bundan faydalanmak istemişlerdi. Fakat bu fırsat, savaşlar ve nüfus mübadeleleri sonucu para piyasasında ortaya çıkan boşlukla oluştu. Nitekim toprak sahipleri, tacirler ve çoğu zaman da bölge milletvekillerini bir araya getiren bu tür beklentilerdi. Ankara'yla ilişki büyük önem taşıyor ve bunu da bu milletvekilleri sağlıyordu.¹⁶

Yerel bankaların faaliyet alanı yabancı bankaların tercih ettiği ithalat ve ihracat ticaretiydi. Dolayısıyla yerli bankalar, ticaret sektöründeki rekabetin bir uzantısı olarak yabancı bankalarla rekabet etmeye başladılar. Yerel bankaların sayısı ve etkinlikleri arttıkça toplam tasarruf mevduatı içindeki payları ve mudi sayıları arttı. 1923 yılında milli bankaların toplam tasarruf mevduatı içindeki payları %59,7 iken 1929 yılında bu oran %81,7 oldu. Yabancı bankaların bu zaman aralığında toplam tasarruf mevduatı içindeki payları ise %40,3'ten %18,3'e düştü. Milli bankaların 1923'te 3.181 olan toplam mudi sayıları 1929 yılında 53.216'ya çıkmasına karşılık Yabancı bankaların toplam mudi sayılarında önemli bir değişiklik olmamıştır.¹⁷ Milli bankacılığın uzantısı olan yerel bankaların gelişimi, ticarete gerçekleşen kardan daha büyük bir pay alma niyetindeki tüccarların borç alacak kredi gereksinimine büyük ölçüde cevap verdi.¹⁸

1930'lu yılların sonuna doğru yerel bankaların sayısında azalma oldu. Birtakım yerel bankalar kapanırken bir kısmı ise tasfiye edilmiştir. Bu bankaların iflasının başlıca nedeni, bu bankalardan kredi alanların gerek kötü ürün yılları, gerek tüm ürünlerdeki fiyatların düşmesi nedeniyle devlet bankalarına göre yüksek faizli kredileri geri ödeyememeleri etkili olmuştur.¹⁹ O dönem yapılan araştırmalar göre, yerel bankaların sermayeleri az olmasından tecrübeli ve iyi yetişmiş memurları cezp edecek kadar yeterli maaş verememeleri, tedarik ettikleri memurlarının eğitimlerini esaslı surette sağlayamamaları, mahalli işlerle iştiğal ettiklerinden banka masraflarının, yaptıkları işin hacminden yüksek olduğundan mali açıdan zor duruma düşmeleri, vaziyetlerini sağlamlaştırmak için plasmanlarını yeterli bir surette taksim

¹⁶ **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye...** , s.150.

¹⁷ Silier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", ... , s.523.

¹⁸ **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye...** , s.154- 155.

¹⁹ Turhan Yay, "1929 Dünya Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt.1, 1983, s.158.

edememeleri, banka müdürünün o mahaldeki kimselere kredi açarken genellikle mali önceliklerden ziyade başka tesirler altında kalarak kredi vermesi ve bu durumun sağlam bankacılık esaslarına uygun düşmemesi gibi unsurlar yerel bankacılığın gelişimi önündeki engeller olarak görülmekteydi.²⁰ Her ne kadar makro ekonomik değişiklikler yerel bankacılık sistemini etkileyen temel unsurlar olarak görülse de mikro düzeydeki bu unsurlar yerel bankacılık sistemini olumsuz etkileyen temel eksikliklerdir.

2. Diyarbakır Bankası'nın Kuruluşu

Diyarbakır Bankası, merkezi Diyarbakır olmak üzere küçük ölçekli ve yerel bir banka olarak kuruldu. Bankanın kuruluş çalışmaları 1930 yılında Türk Ocağı Müfettişi Hasan Raşit Bey ve arkadaşları tarafından başlatıldı. Bu heyet tarafından yazılan bankanın esas mukavelenamesi Ankara'ya gönderildi. Diyarbakır Bankası'nın kuruluş nizamnamesinin İktisat Vekâletine gönderilmesinden sonra İcra Vekilleri Heyeti'nin 9 Kasım 1930 tarih 10162 numaralı kararname ile resmen kurulmuş oldu. İcra Vekilleri Heyeti'nin bankanın kuruluşu ile ilgili onay verdikleri kararnamede şu ifadeler yer almaktaydı: "Diyarbakır de Türk Ocağı müfettişi Hasan Raşit bey ve rüfekaşı taraflarından bankacılıklı iştigal eylemek maksadıyla merkezi Diyarbakır olmak üzere otuz sene müddet yetmiş beş bin Türk lirası sermaye ile teşkiline başlanan Diyarbakır bankası Türk anonim şirketinin İktisat Vekâletinden gönderilen esas mukavelename layihası ve sermayenin yüzde onunun tedarik olduğunu gösteren banka mektubu İcra Vekilleri Heyetinin 9.11.1930 Tarihli içtimainda okunarak mukavelenamenin tasdiki kabul edilmiştir."²¹ Banka resmi kuruluşundan hemen sonra faaliyete giremedi. Diyarbakır Bankası 1930 yılında kurulmuş olmasına rağmen bankacılık faaliyetlerine 1931 yılında başladı.

Bankanın meclis idare azaları şu kişilerden oluşmaktaydı; Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Beyefendi, Serdar zade Mustafa, Pirinççi zade Sıtkı, Direkçi zade Tahir, Hacı Muharrem, Avukat Hasip Bey.²² Bankanın murakıplığı yani teftiş ve denetim görevi ise İş Bankası Müdürü Bedri Beye verilmişti. Bankanın kurucuları ve meclis idare azaları Diyarbakır iktisadi hayatının önemli müteşebbisleridir. Kurucular arasında bulunan müfettişler ise devleti temsil etmektedirler. Dolayısıyla bankanın kuruluşu, milli tüccarın

²⁰Walker D. Hines ve Diğerleri, **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt 5, Ankara: Mehmed İhsan Matbaası, 1936, s.68- 69.

²¹ **T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.0.18.01.02.15.72.006. Nolu ve 9.11.1930 Tarihli Belge.

Ayrıca Bkz. **Resmi Gazete**, Sayı No.1655, 24 Teşrinisani 1930.

²² **Diyarbakır Gazetesi**, Sayı No.472-2. 22 Haziran 1931, s.1.

iktisadi hayatta etkinliğinin artırılması için devlet eliyle gerçekleştirilen bir teşebbüs olarak görülebilir.

Bankanın kuruluş sermayesi 75.000 Türk lirası olup ödenmiş sermayesi 7.500 Türk lirasıdır. Bankanın her bir hisse senedi 10 lira üzerinden belirlenmiş ve hisse senedi alımı için tüccarlar teşvik edilmiştir.²³ Diyarbakır Bankasının kuruluş amacı, öncelikle ticari işlerle iştigal etmek ve Diyarbakır'ın iktisadi kalkınmasını sağlamaktır. Bankanın bu temel kuruluş amaçları doğrultusunda; esnaf ve tüccara ticari senetler, esham ve menkul mallar karşılığında önceden belirlenen faizlerle borç vermek, borç almak, tüccara kredi olanakları sağlamak ve kredi piyasasındaki sorunları çözerek Diyarbakır ticaret hayatının gelişmesine katkıda bulunmak böylelikle tüm bankacılık faaliyetleriyle ticari ve mali teşebbüsler gerçekleştirmek gibi hedefler edindiği anlaşılmaktadır.²⁴ Bu esaslara göre bankanın, öncelikle bir ticaret bankacılığı hedeflediği söylenebilir.

Diyarbakır Bankası yerel ekonomik gelişmeyi amaçlamakla beraber, iştirakler yoluyla Türk- Müslüman tüccar kesiminin iktisadi hayatta etkili olabilmelerinin yolunu da açmaya çalışmıştır. Nitekim bankanın faaliyetlerine öncülük yapan Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Beyin yaptığı çalışmalar bu hedefe yönelik olmuştur. İbrahim Tali Bey'in 1931 yılında, Belediye, Muhasebeyi Hususiye ve Evkaf İdarelerinin tüm inşaat işlerini yapmak üzere Diyarbakır Bankası'nın da içinde bulunduğu 300.000 lira sermayeli bir milli şirket kurma teşebbüsü buna müşahhas bir örnektir.²⁵ Kurulması düşünülen şirketin bu işlevi Birinci Umumi Müfettişliği'nin Başvekil İsmet Paşa'ya yazdığı resmi belgede şöyle ifade edilmektedir; "...Sermayesi kâmilen milli olacak bu şirketin memlekete edeceği hizmetin ehemmiyeti malum olduğu gibi iktisadi yürüyüşlerde de kudretli bir müessise vücuda

²³ **Diyarbakır Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi**, Diyarbakır: Vilayet Matbaası, 1930, s.4.

Ayrıca Bkz. **Diyarbakır Gazetesi**, 11 Kânunuevvel 1930, s.3.

Gazetede bankanın hisse senedi satışıyla ilgili şu ifadeler kullanılmaktaydı: "10 lira üzerinden kabul edilen hisse senetleri için birçok müracaatlar vuku bulmuş ve taliplilerin isimleri yazılmıştır. Yakınlarda taksitlerin toplanmasına başlanacaktır. Hem memleketin iktisadiyatına yardım etmek hem de kazanmak isteyenler 10 lira gibi bir sermaye ile bu bankaya iştirak etmelidirler."

²⁴ **Diyarbakır Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi**, Diyarbakır: Vilayet Matbaası, 1930, s.3.

Ayrıca Bkz. **Diyarbakır Gazetesi**, 11 Kanunuevvel 1930, s.3.

Bankanın kuruluş amacı şu kelimelerle ifade edilmekteydi: "Tüccarlara kredi açacak ve değerli hulliyat mukabilinde ve az faizle ikrazatta bulunacak olan bu banka, hiç şüphesiz ki Diyarbakır'da iktisadi hayatın inkişafına çok yardım edecektir."

²⁵ **T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.0.010.000.000.69.455.8. Nolu ve 15.10.1931 Tarihli Belge.

Başvekaleti Celiliye'ye yazılan ilgili resmi belgede kurulacak yeni şirketle ilgili şu ifadeler kullanılmaktaydı: "... Belediye, Muhasebei Hususiye ve Evkaf idarelerinin bilumum inşaat işlerini de taahhüt etmek üzere 300000 lira milli sermaye ile bir anonim şirket teşkiline çalışılmaktadır. Bu şirket birkaç ay evvel 75000 lira sermaye ile teşekkül ve faaliyete başlayan Diyarbakır Bankası Türk Anonim şirketinin takviyesi suretile vücuda gelecektir. Şirketin 300000 lira sermayesi; mevcut şirket, Muhasebei hususiye, Belediye, Evkaf ve İş Bankasının altmışar bin lira koyarak mütesaviyen iştirakleri ile temin olunacaktır."

getirilmiş olacağı aşikâr bulunmaktadır.”²⁶ Diyarbakır Bankası hedeflenen bankacılık faaliyetleriyle yerel ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir müessese oldu.

3. Diyarbakır Bankası'nın Faaliyetleri ve Mali Göstergeleri

Diyarbakır Bankası kurulduğu ilk günden itibaren finans bankacılığından ziyade yatırım bankacılığına yönelmiş ve iştirakler yoluyla farklı sektörlerde faaliyet göstermeye başlamıştır. Diyarbakır bankası tercih ettiği bu bankacılık faaliyetiyle hem kar elde etme hem de memleketin iktisadi kalkınmasına katkı sunmayı amaçlamıştır. 22 Haziran 1931 yılında toplanan müessis heyeti 75.000 liralık sermayenin tamamının toplanılmasına kadar banka mukavelenamesinin dördüncü maddesinin ikinci fıkrasına göre sanayi işleriyle iştigal etmeye karar vermiştir.²⁷ Bu karar doğrultusunda banka ilk iş olarak belediyenin elinde bulunan buz ve elektrik üretim fabrikalarını satın almıştır. Bankanın ilk yatırımı modern bir buz fabrikası işletmesidir.²⁸ Buz, Diyarbakır'ın o günkü koşullarında tüketimi yoğun olan temel bir ihtiyaç maddesidir. İşletilen fabrika günde dört ton buz üretmekte ve piyasaya dağıtmaktadır. Bu işletme şehrin buz ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamıştır.

Diyarbakır Bankası'nın diğer önemli iştiraki elektrik üretim fabrikasıdır. Elektrik üretimi için belediye tarafından bir inşaat yapılmış fakat bitirilememiştir. Banka, Skoda şirketinden bir mühendis getirtip fabrikanın tamamlanması için harekete geçmiştir.²⁹ Diyarbakır Bankası, fabrikanın dörtte üç hissesini satın alarak üretime geçmiş şehrin bir kısım ihtiyacını karşılamıştır.³⁰ Banka, iştirakler yoluyla kurmuş olduğu fabrikada elektrik üretiminde başarılı olmuş 1936 senesinde belediyenin büyük elektrik santrali kurulana kadar elektrik üretimini devam ettirmiştir. Elektrik santrali, şehrin elektrik ihtiyacını karşılama yanında küçük sanayi erbabını makineleştirmeye teşvik etmiş, işçi verimliliği arttığından yeni fabrikalar kurulmuştur.³¹

Diyarbakır Bankası'nın diğer bir yatırımı mobilya üretimi ile ilgilidir. 1937 Senesinde banka, sermayesinden 10.000 lira ayırarak modern makinelerle mobilya üretimine yönelik bir

²⁶ T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.0.010.000.000.69.455.12. Nolu ve 21.12.1931 Tarihli Belge.

²⁷ Diyarbakır Gazetesi, Sayı No.472-2. 22 Haziran 1931,s.1.

“75 bin lira sermayesinin heyeti umumiyesini toplayıncaya kadar şirket şimdilik mukavelenamesinin dördüncü maddesinin ikinci fıkrasında musarrah bulunan elektrik ve sair sınaî işlerle iştigal etmeye karar vermiştir. Bu karar mucibince ilk iş olmak üzere Belediye tarafından saltığa çıkarılan Buz fabrikası ile Elektrik tesisatını şirket namına satın almıştır.”

²⁸ Cumhuriyetin 15inci Yılında Diyarbakır,1938, s.79.

²⁹ Diyarbakır Gazetesi, Sayı No.486-16. 28 Eylül 1931,s.1.

³⁰ T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.0.010.000.000.69.455.12. Nolu ve 21.12.1931 Tarihli Belge.

³¹ Cumhuriyetin 15inci Yılında Diyarbakır, ... , s.78.

fabrika açmıştır.³²Emek yoğunluklu fabrika istihdam oluşturma yanında piyasanın ara mali ihtiyacını karşılamıştır.

Yatırım bankacılığı faaliyetlerinin yoğun olduğu Diyarbakır Bankası'nın 1931- 1939 yılları arasındaki umumi vaziyetini gösteren mali göstergelere bakıldığında şu tabloyla karşılaşılmaktadır;

Tablo 2: Diyarbakır Bankası'nın 1931- 1939 Yılları Arası Mevcut Bilanço Hesapları(TL)

Yıllar	İtibari Sermaye	Tesviye Edilen Sermaye	İhtiyat Akçası	Mevduat	İkrazat	Kar	Zarar	Gayrimenkul Ve Demirbaş	Bilanço Yekûnu
1932	75.000	20.104	660	-	-	5.637	-	23.000	87.000
1933	75.000	22.000	1.000	-	3.000	4.000	-	28.000	90.000
1935	75.000	21.955	536	-	-	2.345	-	-	-
1936	75.000	21.955	1.412	-	-	91	-	-	-
1938	75.000	75.000	2.203	-	8.607	105	-	-	-

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1931-1939 İstatistik Yıllıkları.

Diyarbakır Bankası'nın kuruluşundaki itibari sermayesi 75.000 TL'dir. Faaliyette olduğu yıllardaki itibari sermayesi değişmemiştir. Diyarbakır Bankası'nın yıllara göre ödenmiş sermayesi %30 civarındadır. Sadece 1938 yılında özsermayenin tamamı ödenmiştir. İtibari sermayenin tamamının ödenmemiş olması banka faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Sermayenin tamamının ödenmesi hususuyla ilgili banka yöneticileri sürekli çaba göstermişler ve banka ortaklarından taahhüt senedi almışlardır.³³ Bankanın ödenmiş sermayeye göre karlılık oranları 1932 yılında %28, 1933 yılında ise %18 civarındadır. Diyarbakır Bankası'nın bu yıllara ait ödenmiş sermayeye göre karlılık oranları diğer yerel bankalarla karşılaştırıldığında yüksek olduğu görülmektedir. Fakat daha sonraki yıllarda bankanın karlılık oranları bir hayli düşük çıkmaktadır. Karlılık oranlarının yüksek olduğu yıllar, banka iştraklerinin çalıştığı ve kar ettiği yıllara rastlamaktadır. Dolayısıyla bankanın ilk yıllardaki

³² Cumhuriyetin 15inci Yılında Diyarbakır,1938, s.94.

³³ Diyarbakır Gazetesi, Sayı No.501- 31, 11 Kânunusani 1932, s.1.

Diyarbakır Bankası Türk Anonim Şirketi tarafından ödenmiş sermayenin artırılması hususunda 1932 yılında Umumi Vilayet Meclis salonunda Vali Faiz Bey başkanlığında, Mıntika İktisat Müdürü Sadi Bey ve İş bankası Müdürü Bedri Bey'in de hazır bulunduğu bir toplantı düzenlendi. Gazetede ki haberde: "Heyeti Umumiye şirketin atisi hakkında uzun uzadıya müzakeratta bulunduktan sonra, İktisat Vekâletinin olbaptaki emirleri mucibince şirket sermayesi için azalardan birer taahhüt senedi alınmıştır. Şirketin sermayesini toplamayı ve aksiyonları satılığa çıkarmayı taahhüt eden azalar, yakınlarda faaliyete geçecek, şirketin esaslı bir surette ıslah ve ihyasına tevessül edecektir" denilmektedir.

karlılık oranlarının yüksek olduğu daha sonraki yıllarda karlılık oranlarının düştüğü söylenebilir.

Tablodan da görüldüğü üzere banka faaliyette olduğu yıllarda mevduat toplamamıştır. Kanuni bir takım gereklerin yerine getirilememiş olması bankanın mevduat toplayamamasına sebep olmuştur.³⁴ Mevduat toplayamamasından dolayı banka gerçekleştirdiği yatırımlarını özsermayesi ile karşılamıştır. Bankaların en önemli fon kaynağı mevduatlardır. Dolayısıyla bu fon kaynağından mahrum olan banka, kredi vermek gibi temel bir bankacılık faaliyetini yerine getirememiş iş çevrelerinin beklentilerini karşılayamamıştır.

SONUÇ

Diyarbakır Bankası, Diyarbakır iktisat hayatının önde gelen tüccarlarının sermayesi ve devlet desteğiyle kurulmuş küçük ölçekli bir yerel bankadır. Banka, piyasanın kredi ihtiyacını karşılamak ve iştirakler yoluyla yatırım yapmak amacıyla kurulmuştur. Banka, her ne kadar iştirak yatırımlarıyla memleketin ihtiyacını karşılama ve kar elde etme güdüsüyle kurulmuş olsa da İbrahim Tali Beyin öncülüğünde gerçekleştirilen teşebbüslerde, bankaya iktisadi hayatın millileştirilmesi ve milli tüccar oluşturulması gibi bir fonksiyonun yüklendiği anlaşılmaktadır.

Diyarbakır Bankası ilk kurulduğu yıllarda ticaret bankacılığında ziyade yatırım bankacılığına yöneldi. Banka kendi özsermayesi ile gerçekleştirdiği yatırım hamleleriyle fabrikalar kurdu. Diyarbakır Bankası ilk yıllarda gerçekleştirdiği yatırım hamlelerinden iyi bir kar elde etti. Fakat 1935 yılından sonra beklenen karlar elde edilemedi. Bankanın öz sermayesinin artırılmaması ve bankaya hukuki nedenlerle mevduat kabul edilememesi bankayı temel finansman kaynaklarından mahrum etti. Bundan dolayı banka, ticari kredi verme hususunda iş ve siyaset çevrelerinin beklentilerini karşılayamadı. Diyarbakır Bankası, yerli tüccarın kredi ihtiyacının karşılanmasında önemli işlevler görmemişse de, kurduğu yatırım iştirakleriyle Diyarbakır ekonomi hayatına canlılık getirerek yeni ticari organizasyonların teşekkülüne kısmen katkıda bulundu. Diyarbakır Bankası hukuki ve mali sebeplerden dolayı 1939 yılında kapatıldı.

³⁴ **Diyarbakır Gazetesi**, 14 Mart 1932, s.2.

KAYNAKÇA

Akgüç, Öztin, **Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler**, Türkiye Bankacılar Birliği Yayını No.71, Ankara, 1975.

Cumhuriyetin 15inci Yılında Diyarbakır,1938.

Devlet İstatistik Enstitüsü,**1931 İstatistik Yıllığı**, İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Sayı 21,1932.

Diyarbakır Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi, Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1930.

Diyarbakır Gazetesi, 11 Kânunuevvel 1930.

_____ Sayı No.472-2, 22 Haziran 1931.

_____ Sayı No.486-1, 28 Eylül 1931.

_____ Sayı No.501- 31, 11 Kânunusani 1932.

_____ 14 Mart 1932.

Düstur, 3. Tertip, C.VII, 1928.

Emlak ve Eytam Bankası Kanunu, TBMM Kavanin Mecmuası, Kanun No: 844, TBMM Matbaası, Devre II, İçtima 3, C.4, Ankara,1941.

Hines, Walker D. ve Diğerleri, Türkiye'nin **İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt 5, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara, 1936.

Keyder, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923- 1929**, 1. Baskı, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982.

Silier, Oya, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar1973**, Ayrı Basım, Mars Matbaası, Ankara, 1975.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir – Haberler- Belgeler- Yorumlar**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

Resmi Gazete, Sayı No.1655, 24 Teşrinisani 1930.

T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.0.18.01.02.15.72.006. Nolu ve 9.11.1930 Tarihli Belge.

_____ 030.0.010.000.000.69.455.8. Nolu ve 15.10.1931 Tarihli Belge.

_____ 030.0.010.000.000.69.455.12. Nolu ve 21.12.1931 Tarihli Belge.

_____ 030.0.010.000.000.69.455.12. Nolu ve 21.12.1931 Tarihli Belge.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2.Baskı, TCMB yayını, Ankara, 1997.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu, TBMM Kavanin Mecmuası, TBMM Matbaası, Kanun No: 633, Devre II, İçtima 2, C.3, Ankara, 1942.

Yay, Turhan, "1929 Dünya Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt.1, İstanbul, 1983.

1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu, Kanun no:444, TBMM Kavanin Mecmuası, TBMM Matbaası, Ankara, Devre II, İçtima 2, C.3, 1942